

Bjarne Markussen

Universitetet i Agder

Bjarne.Markussen@uia.no

Fra avis til roman: Hamsun og barnemorderskene

Innledning

Denne artikkelen handler om oversettelse, ikke på det språklige nivå, men på det tematiske. Den tar for seg Knut Hamsuns engasjement i kampen mot barnedrap i årene 1915–1917, først som avisdebattant, deretter som romanforfatter. Det er altså snakk om oversettelse av en tematikk fra én sjanger til en annen. Om kampen sa han: ”For mig er dette den største sak jeg har været borti, og jeg skulle ønske at mine ord var slike, at endog englene strømmet ut av himlen for at lytte og saligheten for et øieblik stod tom.”¹ Om englene virkelig hadde strømmet ut av himmelen for å lytte til den norske nobelpriskandidaten, ville de formodentlig hurtig blitt skremt tilbake. Som barnas selvutnevnte talsmann gikk Hamsun inn for en gjeninnføring av dødsstraff som kriminalitetsforebyggende tiltak. Både barnemodersker og medansvarlige fedre burde avlives til skrekk og advarsel, mente han:

En slik Mor og en slik Barnefar er haapløse, hæng dem! De har dræpt et Barn, et lite Barn, det hadde mange lange Aars Haap med sig, det kunde blit mere end vi. [...] Hæng begge Forældrene, rensk dem ut! Hæng det første hundrevis av dem, for de er haapløse. Det første Hundrede, det staaer der Respekt av, saa vil kanske de forfærdelige Tilstande bedres.²

Ironi? Nei, forslaget var ikke ironisk ment. I en serie debattinnlegg gikk han til angrep på lettsindige mødre og på et rettsvesen som tok altfor lett på forbrytelsene deres. Bare kvantitativt modererte han seg: Kanskje kunne det være tilstrekkelig å henge bare fem foreldrepar?

Slike påstander kunne selvsagt ikke bli stående uimotsagt. Avisdebatten, som ble utløst av Hamsun selv i en artikkel i *Morgenbladet* 16. januar 1915, varte i over et år. Blant de fremste motdebattantene var Katti Anker Møller, Sigrid Undset og legen Justus Barth. De argumenterte for at dødsstraff ville ha liten effekt, og at barnedrap måtte bekjempes ved at samfunnet la forholdene bedre til rette for ugifte mødre. Mot slutten av debatten følte Hamsun seg stadig mer isolert:

”Jeg vil samle paa børn, menneskene de vil samle paa mordersker.”³

I romanen *Markens grøde* fra 1917 viderefører Hamsun debatten i fiksjonens form. Her spiller to barnemordersker en sentral rolle: Inger og Barbro. Sitater fra Undset og Barth er lagt i munnen på usympatiske romanpersoner, og rettsvesenet får sitt pass påskrevet i en parodi av en rettssak. Men nettopp idet Hamsun kan få det siste ordet, som ordstyrer i sitt eget romanunivers, gjør han noen overraskende grep. Skildringen av barnemordersken Inger er både empatisk og innsiktsfull, og selv den kyniske Barbro blir forstått på bakgrunn av sin oppvekst og frihetstrang. Spørsmålet om dødsstraff berøres ikke i romanen. En galge på gården Sellanrå ville vært utenkelig.

Noe har skjedd i overgangen fra avisartikkel til roman. Hamsuns tilnærming til forbrytelser og forbrytere endres når tematikken ”oversettes” til en annen sjanger. Spissformulert: mens barnemorderskene umenneskeligjøres i avisen, menneskeligjøres de i romanen. I det følgende vil jeg gjøre rede for Hamsuns argumentasjon i barnemorddebatten og hans bruk av motinnlegg i romanen. Deretter undersøker jeg den litterære skildringen av Inger og Barbro, og i hvilken grad den kan sies å undergrave Hamsuns egen posisjon i debatten. Til slutt reflekterer jeg over hvordan romanen som en ”flerstemt” sjanger legger andre føringer for vurderingen av forbrytelse og straff enn det ”énstemte” debattinnlegget gjør.

Hamsuns argumentasjon i barnemorddebatten

Det første tiåret av det 20. århundret lå antall registrerte barnedrap i Norge på 8–10 pr år. Etter straffeloven av 1902 var rammen for barnedrap 1–8 års fengsel, men i praksis ble straffene ofte mildere.⁴ Dette må trolig sees i sammenheng med en mer omfattende diskusjon om ugifte mødres livsvilkår i perioden, en diskusjon som munnet ut i de castbergske barnelovene i 1915, som hadde til formål å bedre de økonomiske kårerne for mor og barn.⁵ Hamsun går imidlertid ikke inn i diskusjonen om et eventuelt misforhold mellom lovgivning og rettspraksis. Han foreslår i stedet dødsstraff som et mer radikalt tiltak.

Hamsuns argumentasjon er analysert av Karianne Bjellås Gilje i en hovedoppgave fra 1996, hvor hun også har samlet alle debattinnleggene i et bilag.⁶ Med støtte i Stephen Toulmins argumentasjonsfilosofiske verk *The Uses of Arguments* fra 1958, skiller hun mellom to nivåer – eller snarere funksjoner – i argumentasjonen, nemlig ”belegg” og ”hjemler”.⁷ Mens beleggene er eksplisitt uttalte grunner for påstander, er hjemlene mer eller mindre underforståtte oppfatninger som binder beleggene til påstanden. De har en mer generell karakter. Ofte er det hjemlene som må fremheves og styrkes dersom man møter motstand, og oppstår det

uenighet om dem, kan man tale om en ”grunnleggende” uenighet. Gilje har vist at dette skjer i barnemordsdebatten. Hamsuns motdebattanter går løs på hans hjemler, spesielt antakelsene om dødsstraffens preventive virkning og om barnemordernes reduserte menneskeverd. Mitt poeng er at Hamsun selv i *Markens grøde*, gjennom skildringen av Inger og Barbro, langt på vei underminerer sine hjemler, og dermed sin egen argumentasjon i debatten.

Hvilke belegg og hjemler er det tale om? Min analyse skiller seg litt fra Giljes på dette punktet, fordi jeg mener man må ta hensyn til Hamsuns reservasjon om at dødsstraffen skal ha et begrenset omfang. Den påstanden han vil ha tilslutning til lyder ikke (som Gilje foreslår) ”Hæng dem”, men: ”Hæng det første hundrevis av dem”. Som det fremgår av det tidligere anførte sitatet, belegger han dette på tre måter:

Belegg 1: ”De har dræpt et Barn, et lite Barn”.

Belegg 2: De er ”haapløse”.

Belegg 3: De ”forfærdelige Tilstande” vil kanskje bedres.

Motdebattantene aksepterte verken påstanden eller de to siste beleggene. Derfor måtte sammenhengen mellom dem – altså hjemlene – synliggjøres. Hvordan kommer Hamsun fra det første belegget til påstanden om dødsstraff? To hjemler ligger her til grunn: At et drap i noen tilfeller kan straffes med drap, og at et barn har større verdi enn en voksen. Barnet representerer liv, håp, fremtid: ”det hadde mange lange Aars Haap med sig, det kunde blit mere end vi”. Barnets verdi er noe Hamsun stadig fremhever, og han ser på de lave straffene som en devaluering av denne verdien: ”Her maa være Dyrtid paa Mordersker. Vi maa ha god Raad paa levende, velskapt Børn.”⁸

Den underliggende hjemmelen for det andre belegget – at foreldrene er ”haapløse” – er en tanke om at den som dreper sitt barn, forspiller noe av sitt menneskeverd. Spesielt gjelder dette moren, som forkaster eller mangler det som ifølge Hamsun er essensen av det kvinnelige, nemlig moderkallet: ”Kvinden skal være Mor. Det er hendes Raison d'être. Dræper hun sit Avkom har hun tat bort Grundlaget for sin Tilværelse.”⁹ Denne hjemmelen innebærer at menneskeverd kan graderes, og at noen kan sette seg til doms over andres menneskeverd. At dette er en farlig vei å gå, sier seg selv.¹⁰

Det tredje belegget – ”saa vil kanskje de forfærdelige Tilstande bedres” – knyttes til påstanden gjennom en antakelse om dødsstraffens avskrekkende effekt: ”det står der Respekt av”. Det er et hovedpoeng i Hamsuns argumentasjon at de mødre som ikke ”ikke frivillig vilde lægge sig ind paa kliniken og ikke frivillig vilde avstaa fra at myrde sine

børn”, må skremmes til å avstå fra det.¹¹ Når han i debatten blir imøtegått av jurister og kriminalister som legger frem statistiske motargumenter, velger han dels å avvise statistikkene (siden de ikke kan føres tilbake til den tid hvor dødsstraffen ble brukt i praksis), og dels å fremheve sitt gode psykologiske skjønn. Hamsuns hjemler er dermed som følger:

Hjemmel 1: Drap kan i noen tilfeller straffes med drap.

Hjemmel 2: Barnet representerer den største verdi.

Hjemmel 3: Den som dreper sitt barn, forspiller noe av sitt menneskeverd.

Hjemmel 4: Dødsstraff har en avskrekkende effekt.

Det analytiske skillet mellom belegg og hjemler er nyttig fordi det gjør det mulig å sammenligne sentrale punkter i argumentasjonen med sentrale punkter i det litterære verket: Er romanen ”enig” i debattantens hjemler? I *Markens grøde* fins det ingen diskusjon om dødsstraff, dermed bortfaller tilsynelatende hjemmel 1 og 4. De sympatiske barneskildringene kan derimot godt sies å underbygge hjemmel 2. Barn inngår i den ”grøde” og ”avl” som er livsnerven i romanens jordbrukssamfunn. Geissler sier: ”Fra slægt til slægt er dere i lutter avl, og når dere dør tar den nye avl fat. Det er dette som menes med det evige liv.”¹² Den delen av argumentasjonene som sterkest utfordres av romanen er hjemmel 3. Inger og Barbro er neppe håpløse. De får beholde sitt menneskeverd til tross for sine forbrytelser. De støtes ikke ut, men gjenintegreres i fellesskapet. Og når de menneskeliggjøres, blir også kravet om dødsstraff *indirekte* problematisert av romanen.

Bruk av motinnlegg i romanen

Når Hamsun i *Markens grøde* angriper det han oppfatter som feilslått humanisme og kvinnesak, legger han blant annet sitater fra sine motstandere i munnen på usympatiske romanpersoner. Her er to eksempler. Justus Barth skriver om barnemorderskene i debatten:

Haabløse! Ingenlunde, Hr. Hamsun! Men de lever i et for Tiden haabløst Samfund. Et Samfund, som ikke alene ikke beskytter dem, men som forfølger dem. Forfølger dem slik, at en del af disse ugifte Mødre drives ind i Vildelse. [...] Skammen maa for enhver Pris skjules for Samfundet, det haabløse, ubarmhjertige, sladresyke, forfølgelses-syke, ondsinnede Samfund, der staar på Vakt for at kværke hende med alle Midler.¹³

Opphopningen av verdiladede adjektiver vitner om et sterkt sosialt

engasjement, og er ikke uvanlig for den politiske venstresidens retorikk i denne perioden. Men den kan også få et komisk skjær, noe Hamsun vet å utnytte når han lar lensmannsfruen si i retten:

Hun har så å si næsten ikke utøvet det, for hun er så i vildelse. Med hver knokkel i sig enda værkende efter nedkomsten skal hun nu ombringe barnet og skaffe liket avveien, - tænk Dem den viljesanstrængelse som utfordres til dette arbeide! Men naturligvis ønsker vi at børn skal leve og det er bare beklagelig at nogen av dem utryddes. *Men det er samfundets egen skyld, dette håpløse, ubarmhjærtige, sladresyke, forfølgelsessyke, ondsinnede samfund som står på vakt for å kværke den ugifte mor med alle midler!*¹⁴

Her har Hamsun åpenbart sittet med Barths avisinnlegg foran seg. Men sitatet mister troverdighet når det anbringes umiddelbart etter at lensmannsfruen har kommet i skade for å berømme moren for den store ”viljesanstrængelse” å avlive et barn. Å legge skylden på samfunnet fremstår som fraskrivelse av individuelt ansvar. Også Sigrid Undset rammes av Hamsuns sitatteknikk. Slik formulerer hun sitt argument i debatten:

At samfundet straffer moren, naar barnet er dræpt, det forebygger kanske et og andet barnemord. Mange, mange kan forebygges ved at samfundet – med eller mot morens vilje – tar haand om hende, før hun føder. Ved at vi alle forstaa: forsøker en kvinde at skjule sit svangerskap, blir hun sandsynligvis barnemorderske, enten hun har besluttet det paa forhaand eller ikke. Den som skræmmer hende til at skjule det, er medskyldig i mordet. Vi må alle lære at forstaa, en kvinde som skal ha et barn, kan ikke faa lov at krype ned i mørket og ensomheten, dybt ned under alle menneskelige forhold – gjøre sig selv til et stykke vild og blodig natur, det reagerer vildt og blodig.¹⁵

I romanen lar Hamsun statsadvokaten si:

Nei, men hva skal alle disse domfældelser være til? Ugifte mødre har lidt så uhørte kvaler på forhånd og er drevet *så langt ned under alle menneskelige forhold* ved verdens hårdhet og brutalitet at det er straff nok. – Geissler reiste sig og sa tilslut: Men så er det børnene? – Ja, svarte statsadvokaten, det er sørgelig nok med børnene.¹⁶

Uttrykket ”ned under alle menneskelige forhold” har klar adresse til Undset, men samtidig forvrenges argumentet hennes. Hun sier ikke at de ugifte mødrenes kvaler er straff nok, men at barnemord best kan forebygges ved at det offentlige i tide griper inn og tar hånd om mødrene. I disse eksemplene skjer det også en finurlig ombytting av kjønn. Mens

Barths uttalelser blir lagt i munnen på en kvinne, blir Undsets lagt i munnen på en mann. Dermed fremstår Barth som umandig og Undset som ukvinnelig. Hamsuns egen mening målbæres av Geissler i samtalen med statsadvokaten: "Vi freder fugl og dyr, sa Geissler, det synes litt rart ikke å frede spædbørn."¹⁷

Slik kan Hamsun herje med sine motdebattanter i en besk satirisk modus. Han trekker deres troverdighet i tvil ved å "avdekke" deres grunne humanisme, deres bagatellisering av barnemord, og deres blåøyde tiltro til mødrenes forbedringspotensial. I romanen fortsetter Barbro flokseriet sitt etter å ha blitt ansatt som tjenestepike hos lensmannsfruen. Hun er tilsynelatende "haapløs". Men det fins flere modi i *Markens grøde*. Og i skildringen av Inger skal Hamsun overgå sine motstandere i empati og forståelse.

Skildringen av Inger

Inger, som har to velskapte barn fra før, dreper det tredje når hun ser at det har hareskår, som hun selv. Et forvarsel om hareskåret får vi allerede i fjerde kapittel, idet en lapp, han Os-Anders, har med seg en hare i sekken. Inger mener ifølge gammel overtro at det er synet av haren som er årsaken til hareskåret, og mistenker Oline for å stå bak det hele. Slik skildres Ingers fødsel:

Hun skriker ikke, rører sig knapt; en kamp foregår i hendes indvolde, en byrde glir plutselig ifra hende. Næsten i samme øieblik hører hun et fremmed skrik i sin seng, en liten velsignet røst stakkar, og nu har hun ingen ro, men løfter sig op og ser nedover sig. Hva ser hun? Hendes ansigt blir i samme nu gråt og uten uttryk, uten forstand, et støn høres, det er så unaturlig, så umulig, det er som et skjevt hyl ifra hende.

Hun synker tilbake i sengen. Det går et minut, hun har ingen ro, det lille skrik i sengen blir sterkere, hun løfter sig atter op og ser – å Gud, det værste av alt, ingen nåde, barnet var at på kjøpet en pike.

Isak var kanskje ikke kommet en halv mil bort, det var en knap time siden han gikk ut av gården. I løpet av ti minutter var barnet født og dræpt ...¹⁸

Det er ikke den kjærlighetsløse moren fra Hamsuns avisartikler vi møter her. Tvert imot er det for å skåne barnet for hareskårets forsmedelser at Inger tar livet av det. Det er tale om et barmhjertighetsdrap. Hun forsøker å bortforklare det som et ulykkestilfelle, men røper sannheten overfor Oline, som lar ordet gå videre. Hvordan reagerer Isak?

Isak tok saken forstandig fra begynnelsen, han sa så meget til sin kone at hvorledes har du faret ad! sa han. [...] Han skjønnte nu hvorfor Inger hver gang hadde villet være alene med fødselen, alene utstå den store

angst for fostrets velkaphet, alene møte faren. Tre ganger hadde hun gjentatt det. Isak rystet på hodet og syntes synd i hende for hendes vanskjæbne, stakkars Inger. Han hørte om lappens sendelse og frikjente hende. Det førte til stor kjærlighet mellom dem, en gal kjærlighet, de koset sig til hverandre i faren, hun var full av rå sødme til ham og han blev gal og umåtelig etter hende, kværnkallen, kubben.¹⁹

Hamsun bruker en utenforstående forteller, men han legger synsvinkelen hos personene og farger fremstillingen med deres egne ord og vendinger: ”å Gud, det værste av alt, ingen nåde”; ”hvorledes har du faret ad”; ”stakkars Inger”. Psykologisk forklares barnedrapet med Ingers angst, fortvilelse og empati. Hamsun skildrer det mislykkede forsøket på å fortrenge og det umulige forsøket på å fortie. Vi ser Isaks bestyrtelse og medynk, og det overrumplende begjæret som overmanner dem begge i farens stund, den rå sødme. Alt dette er innsiktsfullt gjort, og viser oss samtidig Hamsuns høyt oppdrevne romanteknikk. For nettopp denne attræen blir årsak til at Geissler senere kan forhandle frem en tidligere løslatelse for Inger. Hun er gravid før hun blir fengslet, og blir ikke behandlet slik reglementet tilsier. Dermed får Geisler et pressmiddel mot fengselsvesenet. Selv har hun ingenting annet enn hareskåret å vise til når hun forklarer seg for sorenskriveren:

Inger kunde ikke klage på retten; hun nævnte ikke haren, men da hun under tårer bekjente at hun ikke hadde villet sit vanskapte barn så ondtsom å late det leve, så nikket sorenskriveren sagte og alvorlig. Men, sa han, du er jo selv haremyndt og har fåt det bra i livet? – Ja Gudskelov! svarte Inger bare. Og hun fik intet sagt om sin barndoms og ungdoms lidelser.²⁰

Under forhøret har Inger faktisk ingen annen forsvarer enn fortelleren, som minner om hennes ”barndoms og ungdoms lidelser”. Hamsun har større sympati med henne enn med rettsvesenet. Hun idømmes åtte års fengsel, som var maksimal straff på Hamsuns egen tid, men på grunn av Geisslers press på fengselsvesenet slipper hun med redusert straff. Kanskje er det også en påskjønnelse fra Hamsuns side for at Inger ikke har sviktet moderkallet?

Skildringen av Barbro

Barbro ligner mer på prototypen av en hamsunsk barnemorder: en kynisk og lettsindig tjenestepike. Hun er datter av Brede Olsen, tidligere lensmannskar og stevnevitne, en sjarmerende latsabb som synes det er mer stas å ha oppsynet med telegraflinjen enn å drive gården Breidablik. Barbro er det kvinnelige motstykket til Eleseus. Hun har et idealisert

bilde av bylivet i Bergen, hvor hun har hatt tjeneste. Barbro blir taus (tjenestepike) og etter hvert elskerinne hos Aksel Strøm, den driftige, men litt gjerrige nybyggeren på Måneland. Ingenting kunne passe Aksel bedre. Han har behov for kvinnfolkhelp på gården, og vil aller helst ha et "sjøleienes kvindfolk".²¹ Barbro finner seg imidlertid ikke til rette i marken, hun lengter tilbake til byen. Aksel prøver å knytte henne til seg ved luksusartikler som kaffe, aviser og ringer, men vet at det eneste som virkelig kan binde henne til gården, er et barn. Dermed oppstår det en interessekonflikt: Han vil binde henne, hun vil være fri. "Nå, du tror nu du har bundet mig her til dig, men du skal få se at det blir løgn!"²² Graviditeten gjør henne bisk, og det ender med at hun avliver barnet ved fødselen og kaller det en ulykke:

Men av mange små og store ting skjønte Aksel at stillingen var blitt løsere, Barbro fant sig ikke mer hjemme på Måneland end en anden taus vilde ha gjort, heller ikke mer bundet, hans tak i hende hadde raknet da barnet døde. Han hadde tænkt så stort at bare vent til barnet kommer! Men barnet kom og gikk. Til sist strøk Barbro endog av sig fingerringene og brukte ingen av dem. – Hva det skal bety? spurte han. – Hvad det skal bety? svarte hun og kastet med nakken.

Men det kunde ikke godt bety andet end træskhet og svik fra hendes side.²³

Barbro kvitter seg med både barnet og ringene – hovedsymbolene på et forpliktende, reproduktivt samliv. Mens Inger dreper for å skåne barnet for et liv i lidelse, går Barbro over lik for å beholde sin personlige frihet. Dette oppfatter Aksel som "træskhet og svik". Han virker imidlertid mer opprørt over selve frigjøringsforsøket enn over drapet. Det er sviket mot ham selv, ikke barnet, han har i tankene. Men er Aksels fordømmelse i tråd med romanens eget normsystem? På den ene siden fremstår moderskapet som kvinnens skjebne, det er noe hun må avfinne seg med og glede seg over. På den andre siden er moderskapet innvevd i en ekteskapelig arbeidsdeling som virker mer begrensende på kvinnen enn på mannen. Romanen fordømmer Barbros handling, men viser samtidig at den springer ut fra en maktkamp mellom kjønnene, hvor kvinnen har mest frihet å tape.

Etter drapet reiser Barbro til Bergen og rekker en påkostet tannlegebehandling (betalt med Aksels ringer) før hun blir arrestert. Rettssaken mot henne, som i romanen utgjør en 13 siders satirisk utblåsning, karakteriseres som en "komedie". Barbro blir frikjent med hjelp av en veltalende lensmannsfrue og et velmenende rettsapparat. Det varer imidlertid ikke lenge før Barbro er gravid og arbeidsløs igjen. Denne gangen kryper hun til korset og finner veien tilbake til

Måneland. Riktignok er det ikke Aksels barn hun går med, det kan han regne ut, men gevinsten er større enn forsmedelsen. Han har fått sjøleienes kvinnfolk.

Mens Hamsuns motdebattanter forklarte barnemord med fattigdom og skam, forklarer Hamsun det i Ingers tilfelle som et feilslått uttrykk for empati, og i Barbro tilfelle som et utslag av frihetstrang, lettsindighet og kynisme. Monika Zagar skriver i en artikkel om *Markens grøde*: ”I motsetning til Inger, hvis barnemord kan forstås og tilgis, er Barbro fremstilt som en kaldblodig og skremmende horkvinne.”²⁴ Dette er jeg uenig i. Selv om de to kvinneskikkelsene fungerer som motpoler, er de også nyansert skildret. Barbro har utvilsomt sider Hamsun forakter, men han beholder sin fascinasjon og sitt tvisyn når han kommer nærmere inn på henne. Barbro er sin fars datter, hun har arvet hans lette sinn. ”Barbro et uhyre? Ikke spor.”²⁵ Sørger Aksel over at hun reiser?

Han sørget ikke over det – sørget? Langt fra, hun var ikke andet end et troll; men like til nu hadde han ikke opgitt alt håp om at hun kanskje kom tilbake. Pokker forsto det, han var vel allikevel blit hængende litt for fast ved dette menneske, dette umenneske, hun hadde søte stunder, uforglemmelige stunder (...).²⁶

Barbro er ikke bare et uhyre og et troll, hun har også uforglemmelige stunder. Hun er *både* ”menneske” og ”umenneske”. Og idet hun begynner på veien opp til Måneland igjen, gir fortelleren henne følgende attest:

Stakkars Barbro, hun sparer sig ikke, men går sit ærend hun og, hun skal et sted hen og begynde på neste strid. Hun har i grunden aldrig sparet sig, aldrig været lat, derfor er hun også pen og fin av skapning. Barbro har let nemme og bruker det ofte til eget fordærv, hva annet var å vente? Hun har lært å redde sig fra nød til nød, men hun har berget med sig forskjellige gode egenskaper, et barns død er ingenting for hende, men et levende barn kan hun gi gotter. Så har hun et utmærket musikøre, hun klunker bløtt og riktig på gitaren og synger til med hæst mæle, det er behagelig og litt sørgelig å høre på. Nei sparet sig selv? Ho, så lite at hun har kastet hele sig selv bort og mærker intet tap ved det.²⁷

Viktigere enn det ironiske anstrøket i denne skildringen er den overbærende tonen. Barbro har nok ”kastet hele sig selv bort”, men ”hun sparer sig ikke, men går sit ærend hun og”. Hun deler livets vanskelige vilkår med oss andre og hjelper seg frem med forskjellige gode egenskaper. Romanens mest kyniske barnemorderske er *mer* enn en morder, derfor skal hun også tilbake til fellesskapet.

Fra avis til roman

Motsier romanforfatteren Hamsun avisdebattanten Hamsun? Ja og nei. Noe står fast: Forsvaret for barnets rett til liv, fremhevelsen av moderkallet, kritikken av alle forsøk på bagatellisering og ansvarsfraskrivelse i forbindelse med barnedrap. Men mye er også annerledes: Selve påstanden – kravet om dødsstraff – er falt bort. Etter lesningen av romanen er det også vanskelig å si at barnemordersker er ”haapløse” og at de har forspilt noe av sitt menneskeverd. Der avisdebattanten umenneskeliggjør, menneskeliggjør romanforfatteren. Han fritar ikke forbryterne fra ansvar, men gjør dem mer forståelige. Lettest er det å forstå Inger, som dreper i affekt, og som dessuten angrer og tar sin straff. Barbro fremstår som mer kalkulerende og angerløs. Likevel understreker romanen at hun ikke bare et ”umenneske”, men også et ”menneske”. Hun har utviklet både gode og dårlige egenskaper gjennom oppveksten, og har et sterkt ønske om personlig frihet. Selv om hun har ”kastet hele seg selv bort”, strever hun seg videre gjennom livet og står mot slutten av romanen med et barn på armen. Jo mer man blir kjent med personene på godt og ondt, desto mer absurd virker Hamsuns idé om å henge barnemordersker. Dessuten, hadde man det gjort, ville ikke de siste barna til Inger og Barbro blitt født. Slik underminerer romanforfatteren avisdebattantens posisjon.

Man kan spekulere over motivene for Hamsuns kompromissløse utspill i avisene. Er det bare sterke følelser for barna som ligger bak, eller har det også noe å gjøre med et behov for å skjære gjennom alt snakk, for å være i outsiderposisjon, eller for å skape en kreativ uro rundt seg selv i startfasen av et nytt romanprosjekt? Viktigere er kanskje spørsmålet om hva romansjangeren *gjør* med Hamsuns tenkemåte. Jeg vil avslutte med tre forsøk på svar.

For det første: Mens debattantens mål er å vinne tilslutning for et synspunkt, er romanforfatterens hovedmål å skrive en god roman. Alt annet er sekundært. Romanen kan ikke reduseres til et retorisk utspill. Snarere setter den ulike retoriske utspill opp mot hverandre, slik at både debattantene og den kulturelle konteksten løftes frem og synliggjøres. Dette åpner for en viss distanse til de ulike posisjonene. Alle som uttaler seg om saken, gjør det ut fra sin situasjon og sine interesser. Slik fremtvinger romanen ettertenksomhet. Den er ikke innrettet på å banke gjennom et budskap.

For det andre: I romanen er resonnementene underlagt fortellingen. I artikkelen er det omvendt, der inngår små fortellinger (eksempler og anekdoter) som deler av et lengre resonnement. Men i romanen veves resonnementene inn i en fortelling som sprer seg over hundrevis av sider, med kryssende spor og sidespor. Resonnementene knyttes til personer

i bestemte miljøer og situasjoner. Disse personene har en individualitet, de har prosjekter som de etter beste evne forsøker å realisere, og de utstyres med en forhistorie som bidrar til å forklare deres karaktertrekk. ”Gud vet hva alle ting kommer av, intet har en eneste årsak, alt har en årsaksrække”, sier fortelleren i *Markens grøde*.²⁸ Disse årsaksrekkene har romanen kapasitet til å avdekke på en langt mer konkret og detaljert måte enn artikkelen. Det romanen taper i abstraksjonsnivå, vinner den i presisjonsnivå. Dermed kan den også – ved å avdekke årsaksrekker og tilfeldigheter – bidra til å *forklare* det vi kaller umenneskelige handlinger.

For det tredje: Romanen er polyfon. Artikkelen snakker hovedsaklig med én stemme, romanen snakker med flere. Selv om det også her fins en skjult formidlingsinstans som trekker i trådene, får nesten alle personene komme til orde.²⁹ I artiklene *omtales* de forbryterske mødrene, i romanen *uttaler* de seg. Romanen har også flere modi enn artikkelen. Mens avisdebattantens stemme er myndig og kategorisk, er fortellerstemmen i romanen er mye mer: undrende, spørrende, resonnerende, kommenterende, lyrisk, satirisk, burlesk, antydende, overbærende, hard, rørende, vittig, grotesk, finurlig, begeistret, bejaende. Denne mangslungne fortellemåten er uttrykk for en mentalitet: en sinnets bevegelsesfrihet, et tvisynets både-og som rigger ved de mest kategoriske påstandene, enten de er fremsatt av personene eller av fortelleren selv.

Selv ikke Hamsun er i stand til å opprettholde sin kategoriske fordømmelse over barnemordersker i en roman. Sjangeren tvinger ham til å leve seg inn i deres situasjon og å reflektere over deres forhistorie. ”Oversettelsen” fra avis til roman medfører en ny ettertenksomhet. Den gir seg ikke utslag i noen forbrytersentimentalitet, men i en robust overbærenhet som ser verdien av at forbryteren vender tilbake til samfunnet etter endt straff.

Noter

¹ Karianne Bjellås Gilje, ”Hæng dem!” Analyse av Knut Hamsuns sakprosa i ”barnemorddebatten”, NOR-skrift. Tillegg nr. 1/1996, Universitetet i Oslo, bilag, s 79. Alle sitater fra debatten er hentet fra bilaget til denne hovedoppgaven. Dette sitatet er hentet fra en tekst som opprinnelig var publisert i *Norske Intelligenssedler 1916*, søndag, nr 63.

² Gilje 1996, bilag, s 30 f.

³ Gilje 1996, bilag, s 79 f.

⁴ Almindelig borgerlig Straffelov, 22de Kapitel, § 234. *Norsk Lovtidende, 2den Afdeling*, Kristiania 1902.

⁵ For mer informasjon om de castbergske barnelovene: Bjarne Markussen, *Rettshistorier. Foreldre og barn i litteratur, film og lovgivning*, Oslo 2008, kap. 5.

⁶ Se note 1.

⁷ Stephen E. Toulmin, *The Uses of Argument*. Updated Edition, Cambridge 2008. Ifølge forordet til 2002-utgaven var boka verken ment å være en teori om eller en modell for argumentasjon. Toulmin skriver på s vii: "my aim was strictly philosophical: to criticize the assumption, made by most Anglo-American academic philosophers, that any significant argument can be put in formal terms: [...] my concern was with twentieth-century epistemology." Mens mange filosofer reagerte negativt på boka, fant den gjenklang hos kommunikasjonsforskerne, som begynte å sette "Toulmins argumentasjonsmodell" i omløp.

⁸ Gilje 1996, bilag, s 30 f.

⁹ Gilje 1996, bilag, s 99 f.

¹⁰ Hamsun er imidlertid ikke den eneste som snakket nedsettende om andre menneskers verd. Debatten vrimler av uttrykk som "Oldinger", "Vanføre", "Åndssvake", "Bundfald", "Umenneske", "utskud", "syke og mindreværdige". Som nåtidsleser kan man føle ubehag ved debattklimaet.

¹¹ Gilje 1996, bilag, s 79 f.

¹² Knut Hamsun, *Markens grøde*, Oslo 2006, s 299.

¹³ Gilje 1996, bilag, s 34 f. Hamsuns gjenbruk av debattsitater er dokumentert i kap 11 i Giljes hovedoppgave.

¹⁴ Hamsun 2006, s 240 f. Min utheving.

¹⁵ Gilje 199, bilag, s 52 f.

¹⁶ Hamsun 2006, s 243 f. Min utheving.

¹⁷ Hamsun 2006, s 243 f.

¹⁸ Hamsun 2006, s 41 f.

¹⁹ Hamsun 2006, s 51 f.

²⁰ Hamsun 2006, s 55 f.

²¹ Hamsun 2006, s 282 f.

²² Hamsun 2006, s 155 f.

²³ Hamsun 2006, s 181 f.

²⁴ Monika Zagar, "'Nu var hun fanget.' Kvinner, barn, og fruktbarhet i *Markens grøde*", i E. Arntzen, N.M. Knutsen, H.H. Wærp (red.), *Hamsun i Tromsø II*, Hamsun-Selskapet 1999.

²⁵ Hamsun 2006, s 190 f.

²⁶ Hamsun 2006, s 192 f.

²⁷ Hamsun 2006, s 275 f.

²⁸ Hamsun 2006, s 285 f. Hamsuns kursiv.

²⁹ Unntak: I *Markens grøde* kommer ikke samene til orde. Denne befolkningsgruppen er ekskludert fra det polyfone fellesskapet og fremstilt på en fordomsfull og stereotyp måte. Takk til Anker Gemsøe som i muntlig sammenheng har påpekt dette.